

УДК 342.722

СТАН НАУКОВОГО ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ THE STATUS OF SCIENTIFIC STUDY OF THE LEGAL AID

Гончар Д.В.,
аспірант

*Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

У статті розглянуто концептуальні підходи до визначення поняття «правова допомога», що містяться в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених різних галузей права, які можна розділити на декілька груп. Обґрунтовується положення щодо визнання права на правову допомогу міжгалузевим інститутом, юридична природа якого містить у своєму нормативному змісті єдність матеріального і процесуального начал. Констатується, що право на правову допомогу може розглядатися як право-гарантія, яке повинно забезпечити належні юридичні умови для послідовної реалізації прав та ефективного досягнення громадянами та юридичними особами юридичних цілей.

Ключові слова: право на правову допомогу, юридична допомога, юридична природа правової допомоги, ознаки правової допомоги, міжгалузевий інститут.

В статье рассмотрены концептуальные подходы к определению понятий «правовая помощь», которые находятся в научных трудах отечественных и зарубежных ученых разных отраслей права, которые условно можно разделить на несколько групп. Обосновывается положение относительно признания права на правовую помощь межотраслевым институтом, юридическая природа которого вмещает в своем нормативном содержании единство материального и процессуального начал. Констатируется, что право на правовую помощь может рассматриваться как право-гарантия, которое должно обеспечить надлежащие юридические условия для последовательной реализации прав и эффективного достижения гражданами и юридическими лицами юридических целей.

Ключевые слова: право на правовую помощь, юридическая помощь, юридическая природа правовой помощи, признаки правовой помощи, межотраслевой институт.

The article opens up to the feature of legal aid. A legal aid is any actions, that have legal maintenance, accomplished by certain in a law subjects, that have a certain level the educations, sent to realization and protection of rights, freedoms and legal interests of person that applies or help, and must answer certain principles of their grant; researches of institute of legal aid from position of constitutional right, as a rule, are taken to the analysis of right on a legal aid, his features as element of constitutional status of man and citizen.

Key words: right for legal aid, legal help, legal nature of legal aid, features of legal help, inter-field institute.

Актуальність теми. В сучасній юридичній літературі не існує єдиного визначення поняття «правова допомога». Зокрема, правову допомогу розглядають як допомогу, яка надається лише у разі захисту від обвинувачення у кримінальних справах тільки адвокатами [1, с. 21]; або правова допомога – це будь-

який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим із правовою допомогою поняттям і не включається до останнього [1, с. 21]; або правова допомога – це будь-яка допомога правового характеру, яка надається безоплатно на підставах,

визначених законом, та суб'єктами, передбаченими в законі. За критерієм оплатності (безоплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положенням Цивільного кодексу України [2]; або правова допомога – це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичними особами приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги [2].

Вдалим, на наш погляд, є визначення поняття правової допомоги, яке наводиться в монографії «Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України» (О.А. Бранчук та М.С. Демкова), згідно з яким правова допомога – це будь-які дії, які мають правовий зміст, вчиняються визначеними в законі суб'єктами, що мають визначений рівень освіти, спрямовані на реалізацію і захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати визначеним принципам їх надання [3, с. 9]. На думку ж А. Бірюкової, у наведеному визначенні права на захист відсутнє посилення на гарантії реалізації цих прав, що значною мірою збіднює його зміст [1, с. 19].

Таке різноманіття підходів до визначення поняття права на правову допомогу зумовлене його універсальним характером, що ускладнює з'ясування його приналежності до певної конкретної галузі права. Це, власне, і породжує різні наукові дискусії щодо віднесення правової допомоги до тієї чи іншої галузі права. На думку Є.О. Бови [4], наукові праці, що тією чи іншою мірою стосуються права громадян на одержання безоплатної правової допомоги, умовно можна поділити на декілька груп.

Так, в роботах вчених з питань загальної теорії держави і права С.П. Добрянського, В.О. Котюка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун та ін. право на правову допомогу розглядається у комплексі з іншими правами і свободами людини і громадянина. Праці цих науковців присвячені аналізу юридичної природи конституційних прав і свобод людини і громадянина і є своєрідним підґрунтям, теоретичними засадами наукового дослідження права на правову допомогу.

Дослідники у галузі конституційного права Н.В. Альбрانت, Т.І. Ільїна, О.В. Кривоносова, А.Г. Манафов, Р.Г. Мельниченко роблять акцент на вивченні правової допомоги як категорії конституційного права. Варто зазначити, що дослідження інституту правової допомоги з позиції конституційного права, як правило, зводяться до аналізу самого права на правову допомогу, його особливостей як елемента конституційного статусу людини і громадянина. Конституційне право на кваліфіковану правову допомогу належить до основних прав і свобод людини і громадянина, які лежать в основі правового статусу особистості. Це право, з одного боку, є одним з найважливіших прав людини і громадянина, а з іншого – гарантією дотримання комплексу інших прав особистості. Конституційне право на кваліфіковану

правову допомогу набуває нового змісту в сучасних умовах судово-правової реформи, в рамках якої звертається особлива увага на забезпечення доступу до правосуддя, підвищення ефективності захисту прав і свобод громадян. Всі ці аспекти пов'язані з якістю допомоги, що надається громадянам у процесі реалізації цього права. Тому, на наш погляд, переконливою є позиція науковців, які схиляються до думки, що правова допомога – це насамперед конституційна категорія, закріплення якої в Конституції України має на меті забезпечити єдність нормативного змісту правової допомоги в державі і мінімальний рівень її гарантії незалежно від суб'єкта юридичної підтримки і предметної спеціалізації конкретних (галузевих) відносин, з якими пов'язане її надання. Водночас, право на захист не можна зводити лише до процесуальних прав, тобто прав, які встановлені нормами процесуальних галузей права, зокрема, кримінально-процесуального та цивільного процесуального права. Так, наприклад, конституційне право кожного на правову допомогу, що забезпечується адвокатурою, не можна віднести до процесуальних прав [5, с. 52–53]. Ми підтримуємо таку позицію і вважаємо, що надання правової допомоги – це інститут як матеріального, так і процесуального права.

Про роль адвокатів і нотаріусів у процесі надання правової допомоги, про правову природу адвокатської діяльності, статус адвоката і організацію діяльності адвокатури, пов'язаної з безпосереднім наданням правової допомоги дискутують як науковці, так і практикуючі юристи. Це науковий доробок А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломеевої, Є.В. Васильовського, В.Г. Гончаренка, С.В. Гончаренка, Ю. Гловацького, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, О.Л. Жуковської, Я.П. Зейкана, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, О.Р. Михайленка, А.В. Молдована, В.В. Молдована, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, С.Ф. Сафулька, О.Д. Святоцького, М.І. Сірого, З.Д. Смітінко, С.Я. Фурси, Д.П. Фіолевського, В.П. Шибіко, О.Г. Яновської та ін.

Окремі аспекти забезпечення права на правову допомогу у сфері державної діяльності досліджувались у роботах О.М. Бандурки, Є.Ю. Бови, Т.В. Варфоломеевої, С.Д. Гусарева, А.Т. Комзюка, В.В. Копейчикова, Д.Г. Манько, Т.В. Омельченко, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодики та ін.

У науці кримінального процесуального права окремим питанням надання правової допомоги затриманим та обвинувачуваним присвячено роботи В.Д. Адаменка, С.А. Альперта, М.І. Бажанова, О.В. Бауліна, О.Д. Бойкова, М.М. Гродзинського, Ю.М. Грошевого, С.П. Єфімічева, В.С. Зеленецького, Г.К. Кожевникова, Л.Д. Кокорева, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, О.Л. Петрухіна, М.А. Погорєцького, М.М. Полянського, А.Л. Рівліна, В.М. Савицького, Ю.І. Стецовського, М.С. Строговича, А.М. Трофименка, Ю.В. Хоматова, О.Г. Шило, М.С. Шумила, М.О. Чельцова-Бебутова та ін.

Цивільно-процесуальним аспектам надання правової допомоги приділяли увагу Ю.В. Білоусов, С.М. Бичкова, С.В. Васильєв, В.А. Кройтор, Д.Д. Луспеник, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, М.М. Ясинок.

При цьому сам факт надання правової допомоги слід відрізнити від представництва, яке має місце в цивільному праві та цивільному процесі. Так, представництво, що здійснюється особою, яка не є юристом і не має диплома про вищу юридичну освіту (як правило, це законне представництво), не є правовою допомогою. Відносини між представником та особою, яку представляють, регулюються Цивільним кодексом України [6] або процесуальним законодавством (у разі представництва в суді). Нотаріальні дії, які вчиняє нотаріус згідно з Законом України «Про нотаріат» [7], також не можуть розглядатися як правова допомога, оскільки є послугою держави особам, яка надається через нотаріуса. Не може бути визнана правовою допомогою за змістом також діяльність адвоката, який посвідчує копії документів, необхідних для пред'явлення і залучення до справи, що розглядається в суді. Саме посвідчення є технічною дією і не містить у собі правового змісту [3, с. 9].

Інтерес до цієї проблематики простежується також і в російській юридичній науці. Особливий внесок зробили російські вчені О.Я. Азаров, В.М. Бутилін, М.В. Вітрук, Л.Д. Воеводін, Г.А. Гаджієв, С.Ф. Кечек'ян, Ю.О. Коричев, Л.Г. Кучерін, В.М. Лебедев, В.О. Лучин, Є.О. Лукашина, Ю.О. Тихомиров та ін.

На думку дослідників, правову допомогу слід розглядати як: кваліфіковану юридичну допомогу, діяльність осіб, що володіють спеціальними знаннями у галузі права для надання якісних правових послуг [8, с. 39]; консультативні послуги і представництво інтересів [9, с. 156]; не стільки право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного мати захисником будь-яку особу, яку він вважає кваліфікованою, скільки залучення для здійснення захисту особи, що дійсно володіє відповідними професійними навичками (адвокат) [10, с. 9]. Так, наприклад, В.С. Кашковський визначає юридичну допомогу як допомогу, що надається кваліфікованим юристом, основною метою якої є сприяння у попередженні порушення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права, усуненні або зменшенні негативних наслідків такого порушення та у відновленні належного становища суб'єкта права. При цьому юридична допомога як засіб забезпечення прав, свобод, законних інтересів особистості, не зводиться до інших гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина (правосуддя, контролю, нагляду тощо), вона являє собою професійну юридичну підтримку правової діяльності конкретної особи з реалізації її прав, свобод, законних інтересів у формах її повного або часткового заміщення або підготовки до неї. Відповідно, юридичній допомозі властива сукупність ознак, серед яких: вплив на життєдіяльність фізичної або юридичної особи негативних факторів, що викликають загрозу природному здійсненню правового статусу особи; активна професійна діяльність юриста, спрямована на розуміння конфліктної ситуації, що склалася, та яка загрожує нормальному здійсненню прав і свобод фізичної або юридичної особи, яка звернулася по допомогу; укладення угоди на надання юридичної допомоги [11, с. 13–14].

В.С. Кашковський вказує на існування основних ознак юридичної допомоги. На його думку, це діяльність із надання юридичних послуг, вона здійснюється тільки визначеним колом суб'єктів, які мають вищу юридичну освіту, володіють необхідним рівнем професіоналізму, досвіду, мають спеціальний статус, ліцензію тощо, а також відповідають кваліфікаційним вимогам; передбачає не просто надання юридичних послуг кваліфікованим спеціалістом, а надання саме якісної юридичної допомоги [11, с. 17].

Дуже схожою є позиція В.В. Печерського, який в основному виділяє майже ті ж самі ознаки правової допомоги: вплив на життєдіяльність конкретної фізичної чи юридичної особи несприятливих факторів, що викликають загрозу природного здійснення правового статусу; професійна діяльність юриста, спрямована на розуміння доконфліктної чи конфліктної ситуації, яка склалася і загрожує нормальній реалізації прав і свобод фізичної чи юридичної особи, які звернулися по допомогу; укладення угоди про надання правової допомоги; співпраця особи, яка потребує правової допомоги, з обраним нею юристом, спрямована на повідомлення її, надання інформації, передачу документів, речових доказів; професійна таємниця як обов'язковий елемент довіри між юристом і особою, що потребує правової допомоги; незалежність юриста від інших фізичних і юридичних осіб; наявність особливих (здебільшого врегульованих законодавством) засобів, прийомів і способів надання юридичної допомоги; неможливість гарантії позитивного результату при наданні правової допомоги [12, с. 34].

Якість юридичної допомоги залежить від таких критеріїв, як: належний зміст юридичної допомоги (наприклад, в основу усної юридичної консультації має бути покладено аналіз наданої інформації (документів), системи нормативно-правових актів, правозастосовної практики); належний порядок її надання (процедура надання допомоги, якість обслуговування); належна форма (зовнішній вираз) юридичної допомоги (наприклад, дотримання процесуальних строків); досягнення мети, на яку спрямовано надання юридичної допомоги (зокрема, захист прав, свобод, законних інтересів осіб, реабілітація); задоволення потреби особи, яка звернулася по кваліфіковану юридичну допомогу (ступінь задоволеності залежить від конкретної ситуації); дотримання норм професійної етики з надання юридичної допомоги; дієві заходи відповідальності за неякісне надання кваліфікованої юридичної допомоги; підвищення кваліфікації суб'єкта, що надає кваліфіковану юридичну допомогу (удосконалення знань та навичок із надання юридичної допомоги). Особливу значущість у питанні якості юридичної допомоги набуває постійно зростаюча потреба у нормативному врегулюванні стандартів якості кваліфікованої юридичної допомоги [12, с. 14–15].

Висновки. Отже, неабиякий інтерес до права на правову допомогу з боку науковців різних галузей права свідчить про те, що юридична природа права на правову допомогу містить у своєму норматив-

ному змісті єдність матеріального і процесуального начал, може розглядатися як право-гарантія, яке повинно забезпечити належні юридичні умови для послідовної реалізації права та ефективного досягнення громадянами юридичних цілей [13, с. 18–19].

Саме тому правову допомогу розглядають як міжгалузевий інститут [14, с. 375], що об'єднує

правові норми, які становлять основу діяльності державних і громадських органів, спрямованих на надання громадянам і організаціям правової допомоги. У вузькому розумінні – це система дій, спрямованих на забезпечення і захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян та юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірюкова А.М. Щодо проекту закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України: Зауваження і пропозиції / А.М. Бірюкова, С.В. Гончаренко // Адвокат. – 2004. – С. 17–20.
2. Волков А. Бесплатная юридическая помощь / А. Волков, А. Гаврушко // Юридическая практика. – 2003. – № 32(294).
3. Банчук О.А., Демкова М.С. Правова допомога: зарубіжний досвід та пропозиції для України / О.А. Банчук, М.С. Демкова. – К. : Факт, 2004. – 336 с.
4. Бова Є.Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні : дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.10 / Є.Ю. Бова. – К., 2009. – 217 с.
5. Бірюкова А. Проблемні аспекти здійснення захисту та надання правової допомоги адвокатами / А. Бірюкова // Юридична Україна. – 2005. – № 1. – С. 49–54.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – С. 46
7. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – С. 383.
8. Невская О.В. Что такое квалифицированная юридическая помощь? / О.В. Невская // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 37–39.
9. Кудрявцева А.В. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции : [монографія] / А.В.Кудрявцева, В.С. Попов. – Челябинск : Полиграф Мастер, 2006. – 202 с.
10. Орлов А.В. Конституционные нормы, обеспечивающие обвиняемому право на защиту в Российском уголовном процессе : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.09 / А.В. Орлов. – Саратов : СЮИ МВД России, 2004. – 24 с.
11. Кашковский В.С. Юридическая помощь как правовая категория и социально-правовое явление : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец.12.00.01 / В.С. Кашковский. – Тамбов, 2009. – 24 с.
12. Печерский В.В. Юридическая помощь и юридическая услуга: Формирование и сравнение понятий / В.В. Печерский // Юстиция Беларуси. – 2005. – № 7. – С. 50–69.
13. Наливайко В.С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В.С. Наливайко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 2. – С. 17–24.
14. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / [М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома]. – Львів : Новий світ. – 2003. – С. 37–39.